

Automatisering 1

Undervisningsstöd för lärare och lärarstudenter

Lärrarhandledning

Tomas Riad & Maria Lim Falk

(JanBaby, Pixabay)

Detta stödmaterial är framtaget av forskargruppen Intensivsvenska vid Stockholms universitet. Just nu testas och utvärderas materialet inom Skolverkets försöksverksamhet med språkstärkande insatser under skollov.

Hänvisning till detta dokument:

Riad, Tomas & Maria Lim Falk. 2025. *Automatisering 1. Undervisningsstöd för lärare och lärarstudenter. Lärrarhandledning* (Skolverkets försöksverksamhet med språkstärkande insatser under skollov). Intensivsvenska, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.

Innehåll

Lärarhandledning	3
Undervisningsmaterialet	3
Systematisk genomgång av fonemsystemet	4
Pseudoord och riktiga ord	5
Materialets delar	7
1 Merisola	7
2 Fonemsystemet	8
3 Pseudoord med kluster	9
4 Ordklasser	9
5 Fraser	11
Dokumentformat	11
Metodik	11
Typer av träningspass och aktiviteter	12
Litterariseringspass	13
Cirkelträningspass	15
Teknikträningspass	17
Individuell mängd-/konditionsträning	18
Repetition med intervall	18
Planering för en undervisningsvecka	19
Referenser	21

Lärarhandledning

I denna lärarhandledning beskrivs först undervisningsmaterialet. Därefter följer ett avsnitt med metodik för att undervisa utifrån materialet.

Undervisningsmaterialet

Syftet med stödmaterialet är att möta ett utbildningsbehov som finns hos en stor grupp elever, både förstaspråkläsare och andraspråkläsare. Förutom en beskrivning av uppdraget innehåller stödmaterialet bakgrund och teori om automatisering, denna lärarhandledning med metodik för genomförande i klassrummet jämte planeringsexempel, och själva undervisningsmaterialet. Nedan beskriver vi undervisningsmaterialet. Automatiseringsträning tar vid när eleven i princip kan avkoda regelbundet stavade ord. Den automatiseringsträning som tas upp i detta material riktas mot den alfabetisk-fonologiska nivån och den ortografisk-morfemiska nivån. Det finns också ett mindre moment riktat mot frasavkodning.

För den alfabetisk-fonologiska avkodningen kan man ganska tydligt urskilja tre kunskapsmål:¹

1. att etablera och särskilja de svenska ljudtyperna i ljudsystemet (*fonemdifferentiering*) och de svenska skrivtyperna i skriftsystemet (*grafemdifferentiering*)
2. att befästa mentala representationer för svenskans *fonemgrafem*, det vill säga de fasta och regelbundna kopplingar som finns mellan ljudtyper (*fonem*) och skrivtyper (*grafem*)
3. att utveckla snabbhet och ackuratess i den alfabetisk-fonologiska avkodningen

Punkt 1 är särskilt viktig för andraspråkläsare eftersom de ofta inte har hela fonemsystemet på plats när de kommer till skolans läsinlärningsmoment (för förstaspråkläsarna är fonemsystemet självklart). Om inte alla fonem är tydligt åtskilda i de mentala representationerna kommer läsningen bli mer mödosam eftersom skriftsystemet då kommer att vara mindre genomskinligt för andraspråkläsaren. Punkterna 2 och 3 är mer direkt relaterade till automatiseringen. Varje gång läsaren ser ett <å> ska hon omedelbart aktualisera fonemet /o/, varje gång hon ser ett <a> ska fonemet /a/ aktualiseras och varje gång hon ser ett <t> är det fonemet /t/ som ska dyka upp. Att behärska ett differentierat ljudsystem betyder att ljudtyperna (fonemen) har memorerats som tydliga storheter i långtidsminnet. Att behärska ett differentierat skriftsystem betyder att skrivtyperna (grafemen) har memorerats som tydliga storheter i långtidsminnet.

¹ Riad (2025).

Kopplingarna mellan fonem och grafem bildar också memorerade storheter (fonemgrafem), med lite mer komplex struktur.

Ett fjärde mål kan formuleras för den ortografisk-morfemiska avkodningen.

4. att börja bygga upp ordrepresentationer att känna igen som visuella helord

Den alfabetisk-fonologiska avkodningen utvecklas efterhand till ortografisk-morfemisk avkodning. När läsaren börjar känna igen ett ord visuellt betyder det att en ortografisk representation av ordet börjat formas i hjärnan. Denna representation läggs till den fonologiska som fortsatt är relevant. Däremot ersätts den alfabetisk-fonologiska avkodningen med den mycket snabbare, visuella avkodningen av helordet när processandet pågår. I övningsmaterialet finns huvudsakligen riktiga ord som efterhand kommer att bli visuellt memorerade hos läsaren.

Systematisk genomgång av fonemsystemet

Materialet går igenom fonemsystemet på ett systematiskt och språkvetenskapligt motiverat sätt. Den relevanta ordningen att lära in avkodning är från ljud till skrivsätt (inte tvärtom). Fonemsystemet är begränsat till 27 enheter, medan skrivsätten (grafemsystemet, stavningssätten) är betydligt fler. Många av de varierande skrivsätten för exempelvis *sje*-ljudet kan vänta, men *sje*-ljudet som sådant behöver vara med i den första genomgången av fonemsystemet. Däremot är det inte viktigt att de ovanliga bokstäverna <w, z, q, x> kommer med från början.

De representerar ju inga fonem som inte redan täcks av andra, vanligare grafem.

Regelbunden
och
oregelbunden
stavning

Det svenska alfabetet är liksom andra alfabet baserat på ljudstrukturen. Principen är att varje grafem motsvarar ett fonem. Mycket få språk lyckas hålla fast vid en sådan enkel ett-till-ett-korrelation över tid, men i de flesta europeiska språk är korrelationen ändå mycket god.² I svenskan är de allra flesta stavningar ett-till-ett, även om det finns en del oregelbundna stavningar (*terrass, genre*) och mindre mönster (enkelteckning av långt /m:/ i ordslut, som i *fem* och *tom*).

I automatiseringsträning, liksom i den inläring av den alfabetiska koden som föregår, drar vi nytta av den regelbundna stavningen, särskilt i början.

Oregelbunden stavning måste hursomhelst memoreras och den kan man ta i särskild ordning när man möter den i ordförrådet (jfr veckans ord). I första hand ska automatiseringsträningen ta sikte på de breda mönstren. I ett par fall konkurrerar två grafem om samma vokalallofon nämligen <e, ä> som representerar korta [ɛ] (*sett, mätte*) och <o, å> som båda kan representera korta [ɔ] (*blott, blått*),

² I detta avseende står det bäst till i finskan och sämst i engelskan (Seymour m.fl., 2003).

medan <o> också kan representera korta [ʊ] (*bodde*).³ Båda stavningarna är tillräckligt regelbundna för att man ska ta upp dem tidigt.

Betonade stavelser har alltid en vokal som stavelsekärna i svenska. Sådana stavelser innehåller alltid ett långt segment, antingen vokalen (som i *knaka*) eller konsonanten (som i *knacka*). Skillnaden mellan lång och kort vokal respektive lång och kort konsonant hör till utmaningarna för inlärare av svenskans fonologi. Materialet är till största delen sorterat så att vokallängden hålls konstant. Det betyder att fokus tidigare ligger på att separera ljudtyperna från varandra vad gäller kvalitet. Den genomgående skillnaden vad gäller kvantitet byggs upp efterhand man exponerats för stavningsregler och ett större ordförråd.

Vokal-
differentiering
och längd

Svenskan har många vokaler och det betyder att det finns ett ordentligt differentieringsarbete att utföra. I materialet kan man i princip börja med de långa vokalerna eller de korta. För yngre elever tycks det vanligaste vara att man börjar med de långa vokalerna (och vidare de så kallade hålljuden bland konsonanterna). Så gör vi också i detta material. Med äldre elever som har att tillägna sig svenska från grunden kan den omvända ordningen fungera väl, eftersom den långa artikulationen av konsonant efter kort vokal behöver tränas mycket. Det är viktigt att inte *blanda* kvantiteter från början eller under den tidiga automatiseringsträningen. Det är helt enkelt en onödig komplikation som kommer att påverka träningstempo och annat. Så småningom ska man förstås blanda långa och korta vokaler och konsonanter. Det innebär en väsentlig utmaning.⁴

Pseudoord och riktiga ord

Pseudoord och
riktiga ord

Materialet innehåller både riktiga ord och regelbundet stavade pseudoord, något som behöver kommenteras. Undervisningsmaterialet har i denna omgång fokus på riktiga ord, helord. I kommande publiceringar av stödmaterial kommer fler pseudoordlistor att presenteras. Vi passar ändå på att här diskutera vad ett pseudoord är och dess möjliga användningar.

Pseudoord är ord som *ser ut* som svenska ord. De har en form som passar in i svensk fonotax och de avleds och böjs som vanliga svenska ord: *prontig*, *blarma*, *klusisk*, *sorrhet*. Form och betoning är således regelbundna och pseudoorden innehåller delvis kända morfem (*-ig*, *-isk*, *-a*, *-en*). Men rotmorfemen är nya. De kan

³ Den som raskt vill uppdatera sig beträffande svenskans ljudsystem kan gärna titta i Vallin & Riad (2020).

⁴ Grossman & Riad (2020).

läsaren inte ha memorerat. Pseudoorden liknar således riktiga ord på flera sätt.⁵ Poängen med pseudoord är att de direkt stimulerar den alfabetisk-fonologiska avkodningen.⁶ Om man använder riktiga ord kan eleven ta till gissningsstrategier, vilket är kontraproduktivt när det är alfabetisk-fonologisk avkodning som ska tränas. Med pseudoord riktas elevens hela uppmärksamhet mot avkodningen som därmed tränas effektivt.

En annan poäng med att undvika alltför många riktiga ord i avkodningsträningen är att varken lärare eller elev ska frestas att börja diskutera ordbetydelser och associationer. Sådana diskussioner är förvisso både intressanta och viktiga men de äter upp tid och bromsar det tempo som är viktigt att upprätthålla vid avkodningsträning. Läraren gör klokt i att undvika plötsliga avvikelser och stickspår medan träningen pågår.

En tredje poäng med att använda pseudoord är att det ger läraren direkt kontroll över materialet vilket underlättar organisationen av undervisningen i en progression. Å ena sidan kan man lätt och snabbt producera mängder av lämpliga träningsord (exv. tvåstaviga ord bildade med hålljuden /m, s, l/ och vokaler /i, a, e/, tvåstaviga ord med konsonantkluster mellan vokaler men inte initialt, etc.), å andra sidan kan orden i varje övning hållas inom kontrollerade ramar (regelbunden stavning, begränsat antal fonem, eller vad det nu kan vara). Användningen av pseudoord medger således en planering för en fingeraderad progression.

En liten varning är på sin plats. När man arbetar med pseudoord är det inte meningen att eleverna ska *lära* sig dem. Själva poängen är att eleverna aktivt ska avkoda pseudoorden, snarare än känna igen dem. Det är därför lämpligt att variera läsordningen, redigera bladen eller så småningom blanda ord från olika blad.

Riktiga ord dyker upp helt naturligt när man producerar listor med pseudoord och så länge de inte är för många kommer de heller inte att påverka träningstempot eller distrahera i undervisningen. När träningen så småningom övergår från alfabetisk-fonologisk träning till ortografisk-morfemisk blir riktiga ord på en gång viktiga, liksom förstås senare i träning av läsflyt, mängdläsning och egentlig läsning. Med pseudoorden kan läraren skapa en progression i den tidiga lästräningen vad

⁵ Det är värt att understryka att det inte är fråga om rena nonsensformer (*midvynkal*, *ärlökno*, *urbu* osv.), det vill säga ord som visserligen följer svenskans fonotax, men som i övrigt inte liknar riktiga ord, ibland har oklar betoning och annat.

⁶ Witting (2005), Aldrin & Persson (2011), Görling & Philip (2012), *Wendick.se*.

gäller fonologi och ortografi. I viss mån stödjer de också en morfologisk progression.⁷

OBS! Man bör hålla på med innehållsläsning respektive ordinlärning parallellt med avkodningsträning. Det är fråga om olika aktiviteter som alla är nödvändiga delar av läsinlärningen. Man kan jämföra med instrumentspel eller sportutövning där man regelmässigt spelar etyder (skalor, arpeggion, ackord) eller tränar enskilda moment (grundslag, serve, fint) parallellt med att man spelar hela musikstycken eller match.

MATERIALETS DELAR

Materialet består av fem delar: 1 Merisola, 2 Fonemsystemet, 3 Pseudoord med kluster, 4 Ordklasser, 5 Fraser. Delarna har olika karaktär och tjänar delvis olika syften. Gemensamt för dem är att de på olika sätt stimulerar automatiserings- och träning av alfabetisk-fonologisk respektive ortografisk-morfemisk läsavkodning.

1 Merisola

Det första materialet innehåller de fonemgrafem som representeras av *merisola* (även känt som *silomera* och *solarmie*). Det är här fråga om hålljud. Alla vokaler är långa. Listorna består huvudsakligen av enkla stavelser som är relativt lätta att avkoda. Eleverna kommer snabbt att bemästra åtminstone de första listorna.

sa	si	sa	sa	si	si
si	si	sa	si	sa	si
ar	ir	ir	ar	ar	ir
ir	ar	ir	ir	ar	ar

I detta material är tanken att dessa listor ska kunna användas för att öva gruppen att läsa koordinerat och i det tempo som läraren bestämmer (och inte som avkodningsträning i sig, eftersom materialet i första hand riktar in sig mot elever som har knäckt koden). Ett viktigt och genomgående inslag i automatiseringsträning är nämligen att man utnyttjar tempo och tidssättning på olika sätt. Ett effektivt sätt är att använda en extern rytm. Då blir det möjligt att lyssna till en hel grupp samtidigt som deltagarna får en skjuts av korusläsningen.

⁷ På Intensivsvenskas hemsida finns ett material med pseudoord som är utprovade för nyanlända och flerspråkiga elever i gymnasieåldern (<https://intensivsvenska.se/material-och-resurser/#litterarisering>). Det materialet tjänar där som stöd för utveckling och stabilisering av fonemsystemet och läsavkodningen bland elever som inte automatiskt kan förutsättas utveckla alfabetisk-fonologisk avkodning på svenska.

Tidssättningen skapar också koncentration och viss framåtriktning i avkodningen, vilket gynnar inläringen.

2 Fonemsystemet

Det andra materialet är det mest omfattande. Det går igenom hela ljudsystemet på ett systematiskt sätt och riktas mot alfabetisk-fonologisk avkodning. I den första delen är vokalen alltid lång och ansatskonsonanten varierar systematiskt.

sal kal dal mal
dal mal sal al

Till flera av delövningarna finns förutom listor också några småfraser. Småfraserna innehåller här och där ett helord, vilka markeras med blått. Dessa ord ska kännas igen visuellt. Läraren bedömer om dessa småfraser fungerar i gruppen.

en eka ler i dalen en ek lever i salen
Eva leker i enen Eva leker en galen lek i enen

Mot slutet av avsnittet med långa vokaler kommer *tje-* och *sje-*ljuden och de mindre vanliga vokaler.

sy syd syna tyna mysa lysa
tjuv tjur tjuta tjuder tjusa tjusig
sur syra tjura tjoa myra mus
uv lus by tji bok ly

Efter de långa vokaler kommer avsnitt med övningar riktade mot korta vokaler följda av lång konsonant. Träningen är av samma slag (tempoläsning), med särskilt uppmärksamhet på konsonantlängden.

säll sälle sällan back-ar tack-ar
säck säck-ar sack-ar mack mack-ar
mall mall-en Malla kall-a kall-ar

Ibland markeras morfologiska ändelser, ibland inte. Småfraser används här också och de fungerar som en möjlighet för läraren att möta behov i gruppen och variera listläsningen en del.

sessas och vassa bagge och lamm tacka och tacken
mamma och pappa kasse och kassan lamma och damma
Petter och Hanna kaffet och kappan Pekka och väcka

I slutet av kortvokalsavsnittet kommer också *ng-*ljudet (som ju bara förekommer efter kort vokal), och *sje-* och *tje-*ljuden

Mange limmar många gånger Jonna gungar gång på gång
En lämmel hinner dänga sängen Jung kommer med en lång tång

3 Pseudoord med kluster

I det tredje delmaterialet tränas alfabetisk-fonologisk avkodning av konsonantkluster. Detta material innehåller en rikare fonotax än delmaterial 2. Listorna består genomgående av pseudoord. Några ord har lång vokal medan de flesta har kort vokal.

grasen	trapez	triten	frosa	gnil
vresa	glada	trapez	kliper	glima
strin	kligan	flipor	vreg	fligen

Kort vokal är närmast obligatoriskt när det finns ett medialt kluster.

tiska	rälta	pirk	raske	talta
paste	rist	pärman	tarm	pils
nirme	nelsa	räst	rälsa	relk

Även en grupp ord med trekonsonantkluster har tagits med.

spränta	sprinder	spats	skastar	skrisk
strinken	stink	stolken	sprätten	strunt
splanken	skunka	stranka	sprits	strälken

4 Ordklasser

Listor med ord ur ordklasser finns för substantiv, adjektiv och adverb (flera ordklasser tillkommer efterhand). Orden är hämtade ur Kelly-listan och är företrädesvis valda bland de högfrekventa orden.⁸ Automatiseringsträningen är här en brygga till ordinläring och ortografisk-morfemisk avkodning. Dessa ord är således alla sådana som eleverna behöver lära sig så småningom, men det är fortsatt fokus på avkodning och automatisering i detta material. Det är därför inte nödvändigt att förklara varje ord för att det ska vara meningsfullt att träna avkodning och automatisering av den.

Uppdelningen mellan ord med lång vokal respektive kort vokal bibehålls och därutöver skiljs utrum och neutrum åt. Orden är enstaviga eller tvåstaviga. En del böjningsformer är medtagna.

⁸ Volodina & Kokkinakis (2012).

ö	ro	by	al	ek
el	is	ed	sol	bit
tid	typ	sak	låt	lek

kostnad	pappa	kyrka	källa	ande	faktor
kvinn	klocka	ändring	åtta	morgon	sektor
handling	marknad	siffr	forskning	bildning	sträckning

benet	felet	hotet	hållet	dopet
bruket	budet	brevet	blodet	hatet
slutet	trädet	stödet	steget	bladet

För adjektiv och adverb markeras både vertikal läsordning och horisontell. Läraren bestämmer i vilken ordning orden ska läsas, men det är bra att variera så att avkodningsträningen maximeras. Färgsättningen här är en påminnelse om det.

vit	röd	sen	hel	låg	kul
lik	god	bra	fri	svår	stor
klar	glad	vag	rik	lös	bar

tuff	rätt	sann	full	kall	lätt
rädd	snygg	trött	snabb	snäll	tunn
varm	mörk	halv	fast	ond	stark

Bland adjektiven finns också ett moment där ord med lång och kort vokal blandas i samma lista. Detta förekommer annars inte i materialet. Om en lärare bedömer att det skulle passa med en sådan blandning i gruppen är det enkelt att sätta ihop sådana listor.

frisk	fransk	finsk	fast	dansk	tysk
blå	bred	hel	skånsk	varm	mörk
vit	lång	kul	sen	låg	halv

Några högrekventa adverb avslutar detta avsnitt.

ständigt	betydligt	samtidigt	knappast	tvärtom
förstås	plötsligt	liksom	tillräckligt	åtminstone
nästan	särskilt	ungefär	sällan	självklart

5 Fraser

Frasmaterialet tar upp ett par vanliga prosodiska mönster som förekommer i flera olika konstruktioner. Avkodning av fraser tränas således i kombination med den typiska prosodiska konturen.

ser Olle	står kvar	i väskan
får fikon	ser ut	vid trappan
köper ost	slår in	i köket

I samma material finns också en kort text ur inledning till Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige, i något redigerad form. Här ges ett sätt att träna på att läsa ihop ord till fraser.

det	var	en	gång		Det var en gång ...
det	var		en gång	en pojke	Det var en gång en pojke.
han	var	fjorton			Han var fjorton ...
han	var	fjorton	år	gammal	Han var fjorton år gammal.

DOKUMENTFORMAT

Övningsmaterialet ges i två versioner i dokumenten. I *lärarens del* finns korta beskrivningar av vad övningarna handlar om, jämte själva övningsmaterialet. Direkt efter kommer ett renare kopierings- och redigeringsunderlag (*kopieringsdel*). Därifrån kan läraren enkelt klippa och klistra och på andra sätt anpassa materialet efter de lektioner han eller hon ska genomföra. I lärarens del ges orden i allmänhet i tabeller, medan de i kopieringsdelen är uppställda i kolumner med tabbar. Läraren bör kunna använda ettdera formatet för sina behov. Kopieringsdelen är också sidbruten på ett sätt som möjliggör direkt utskrift om läraren skulle vilja ge hela blad till eleverna eller projicera direkt från ett papper.

Metodik

Lärarhandledningen är tänkt att fungera som konkret vägledning för lärare och lärarstudenter som har elever som är i behov av automatiseringsträning.

Delmaterialet *Automatisering 1* riktar in sig mot den lärandeprocess som tar vid när eleven har knäckt läskoden och som ska resultera i att eleven automatiserar sin läsavkodning. Automatisering av en färdighet kräver många timmars systematisk och strukturerad träning. Automatisering kan ske på flera nivåer: alfabetisk-fonologisk, ortografisk-morfemisk, prosodisk nivå för fraser, meningar och texter. Hastighet och flyt är viktiga ingredienser i en läsförmåga som är automatiserad. Vägen till automatiseringen går genom färdighetsträning i mängd, ofta kallad mängdträning. Mängdträning är generellt viktig för alla automatiserbara färdigheter, inte bara läsning.

Automatisering 1 fokuserar på automatisering av läsavkodningen på alfabetisk-fonologisk- och ortografisk-morfemisk nivå samt till viss del på prosodisk nivå, det vill säga de första nivåerna i läsfärdigheten som behöver automatiseras. Undervisningsmaterialet introducerades i föregående avsnitt. I detta metodikavsnitt presenteras förslag på hur man kan genomföra explicit färdighetsträning riktad mot läsning i klassrummet. Här kombineras undervisningsmaterial med lärandeaktiviteter som ramas in av en viss typ av träningspass. För undervisningsmaterial används symbolen med tre skrivpapper. För lärandeaktiviteter används en fotboll. För typen av träningspass används en ram.

TYPER AV TRÄNINGSPASS OCH AKTIVITETER

Vi kommer arbeta med fyra typer av undervisningspass och har valt att kalla dem för *träningspass* för att signalera att de har en tydlig prägel av färdighetsträning. Träningspass för också tankarna till olika typer av fritidsaktiviteter inom sport, musik, dans, måleri, handarbete, osv. Alla har de färdighetsinslag och därmed även inslag av uthållighet och kondition. Man måste träna mycket (nöta) på enskilda, avgränsade delområden. Vidare måste man träna ofta och under långa perioder för att färdigheten ska sätta sig.

På fotbollsträningen kan träning av en fint ske stegvis, med introduktion av en rörelse i taget som man övar om och om igen. Sedan läggs nästa rörelse på, och så vidtar övning med två rörelser i följd, osv. En fint kan ha många steg, som involverar foten, ett ryck med kroppen, foten igen, ett ryck med kroppen i annan riktning, och ja, till sist också med boll. Varje steg kan övas för sig och när stegen sitter sätts de ihop till en sekvens, som man första övar långsamt många gånger och sedan allt fortare. Denna färdighetsträning måste upprepas under många fotbollsträningar för att finten ska bli automatiserad kunskap hos spelaren. Först när den är automatiserad kan spelaren använda den med självförtroende i en given situation under en match. Spelaren springer ofta i högt tempo när finten ska genomföras och det ingår också att välja fint efter situation. Det krävs blixtsnabb kommunikation mellan hjärnan och de automatiserade kroppsrörelserna.

Träning som leder till automatisering är nödvändig men inte alltid lustfylld. Ingen kan utföra den åt någon annan. Det krävs uthållighet och kondition, två aspekter som man också kan träna upp systematiskt. Och det går att göra träningen varierad och intressant med olika typer av pass med olika delaktiviteter. Bara fantasin sätter gränser här.

Ett rimligt delmål för läsundervisning är till exempel att eleven ska kunna sitta och läsa själv i en bok under 20 minuter varje morgon i skolan. Idag känns detta för många elever som en nästan övermäktig uppgift, också när de går i årskurs 3, 6 eller 9. En del orkar inte, en del kan inte läsa tillräckligt bra, andra kan inte koncentrera sig på en sak så länge, osv. En viktig pedagogisk fråga är därför hur man kommer fram till detta mål. För alla måste komma dit. Mängdträningen är här en del av

lösningen. Den är viktig för varje elev och ingen annan än eleven själv kan utföra den. Läraren kan ge eleven förutsättningar för att nå mängdträningsslaget genom stegvis och systematisk träning av olika aspekter och genom att skola in eleven i det individuella läsandet några minuter i taget.

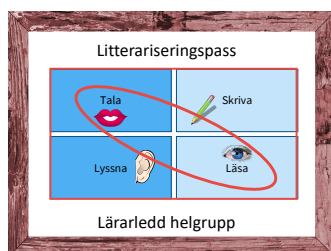
Fyra typer av träningspass beskrivs nedan

1. Litterariseringspass
2. Cirkelträningspass
3. Teknikträningspass
4. Individuell mängd-/konditionsträning

Vart och ett av dem har sitt specifika syfte och sin typstruktur för genomförande.

Litterariseringspass

Syftet med *litterariseringspasset* är mängdträning på ett mycket avgränsat material. Det aktualiserar alla fyra språkfärdigheterna i olika kombinationer. Fokus för träningen är antingen alfabetisk-fonologisk avkodning av riktiga ord eller pseudoord, eller ortografisk-morfemisk avkodning av helord eller fraser. Ett litterariseringspass är lärarlett och sker i helgrupp. I typfallet tar ett pass omkring

20 minuter och består av 4–6 litterariseringsmoment (lärandeaktiviteter) om vardera 3–5 minuter. Byten mellan momenten sker snabbt. Hela passet är fartfyllt och intensivt, men innehållet i sig är inte svårt för eleverna, eftersom fokus ligger på mängdträning och läshastighet i små och snabba sjok, som leds av läraren.

Illustrationen ovan används för denna typ av träningspass. Bilden visar de fyra språkfärdigheterna med de muntliga till vänster och de skriftliga till höger. Horisontellt är de produktiva färdigheterna placerade överst och de receptiva underst. På bilden är tala och läsa inringat. Dessa färdigheter tas i bruk vid aktiviteten "läsa högt" i korus, som är en av de två centrala aktivitetstyperna i litterariseringspassen. "Läsa högt" innebär alltså läsavkodning + talkodning och artikulation i tal. Den andra centrala aktivitetstypen är "ta diktamen" och innebär höravkodning + skrivkodning och artikulation i skrift.

Dessa kombinationer kan genomföras i olika lärandeaktiviteter. Typaktiviteten "läsa högt" kan i undervisningen till exempel ske genom körläsning i helgrupp, stafettläsning eller "hitta din kompis". Körläsning i helgrupp har som underlag listor med ord (pseudoord eller riktiga ord eller fraser). Läraren pekar på ett ord i taget i ett jämnt tempo. Eleverna läser orden högt och samtidigt.

Stafettläsning innebär att eleverna läser individuellt eller i mindre grupper, rad för rad, och tar vid efter varandra. Läraren anger tempo.

I "hitta din kompis" har läraren förberett lappar med 3 ord på varje och lagt dem upp och ner på ett bord. Orden på lapparna varierar men finns i dubletter. Eleverna får på en given signal läsa orden och gå runt i klassen och hitta den klasskompis som har samma ord i samma ordning på sin lapp. Innan eleverna lämnar klassrummet läser var och en upp orden på lappen för läraren som en så kallad exit ticket.

Hitta din kompis

Ta diktamen

Duellen

Luckdiktamen

Typaktiviteten "ta diktamen" kan ske genom till exempel traditionell diktamen eller luckdiktamen. Traditionell diktamen innebär att läraren läser exempelvis fem ord högt, eleverna skriver orden på ett papper eller på en liten whiteboard. Läraren skriver sedan rätt ord på tavlan, eleverna självrättar.

Luckdiktamen innebär att läraren projicerar 10 ord (vertikalt) på tavlan. Varje ord har 2 luckor för till exempel vokaler som saknas. Läraren läser ett ord i taget och varje ord 2 gånger. Eleverna skriver två vokaler på små whiteboards och håller upp. Återkoppling ges efter varje ord.

Fler kombinationer är naturligtvis möjliga, till exempel kombinationen lyssna och läsa. Genomförandet kan ske genom "duellen", som innebär att läraren projicerar en lista med 5 ord (vertikalt) på tavlan. Två elever kommer fram och ställer sig med ryggen mot tavlan. Läraren läser upp ett av orden varpå eleverna snabbt vänder sig om och pekar på ordet som läraren läst upp. Den elev som pekar snabbast på rätt ord vinner. Proceduren upprepas fyra gånger innan nästa elevpar kommer fram.

Figur 1 innehåller ett exempel på hur ett litterariseringspass kan vara upplagt. Exemplet har sex litterariseringsmoment, som är tidsatta. I mittenkolumnen anges aktiviteten, därefter följer material och till sist vilka färdigheter som aktiveras.

Kombinationen av övningar under ett pass kan se ut som nedan.				
Moment	Tid	Aktivitet	Material	
1	4 min	Körläsning – Eleverna läser tillsammans, ord för ord. Läraren väljer rad, riktning, osv. Läraren anger tempo.	Fonem-systemet 2.1.1 och 2.1.2	läsavkodning, talkodning, artikulation
2	5 min	Stafettläsning – Eleverna läser individuellt eller i mindre grupper, rad för rad, tar vid efter varandra. Läraren anger tempo.		läsavkodning, talkodning, artikulation
3	3 min	Pekövning – Läraren läser ett ord och eleverna pekar på vilket ord de hört (tavla, ppt). Tempo	Ur Fonem-systemet 2.1.1	höravkodning
4	3 min	Diktamen – Läraren läser fem ord högt, eleverna skriver orden på ett papper eller på en liten whiteboard. Läraren skriver sedan rätt ord på tavlan, eleverna självrättar	Ur Fonem-systemet 2.1.1	höravkodning, skrivkodning, skrivartikulation

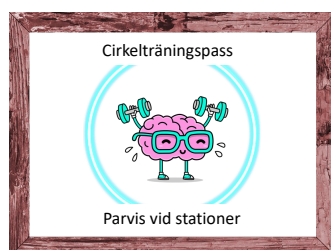
5	2 min	Körläsning – Eleverna läser tillsammans, ord för ord. Läraren väljer rad, riktning, osv. Läraren anger tempo.	Ur Fonem-systemet 2.1.2	läsavkodning, talkodning, artikulation
6	3 min	Diktamen – En elev håller i diktamen, väljer ord från listan och läser dem för klassen som skriver orden på sin whiteboard. Därefter skriver eleven som leder diktamen orden på tavlan. Läraren kommenterar stavning och uttal	Ur Fonem-systemet 2.1.1	talkodning resp. höravkodning, skrivkodning, skrivartikulation

Figur 1. Exempel på litterariseringspass med sex litterariseringsmoment

Den första gången ett litterariseringspass genomförs i klassrummet kan det ta lite tid att till exempel få elever att läsa i kör samtidigt. Läraren behöver här räkna in och peka tydligt och lägga lite tid på att träna just körläsningen. Man kan behöva stanna upp och börja om några gånger, men eleverna lär sig i allmänhet detta mycket snabbt. Erfarenheten är att momenten med aktiviteter i princip inte behöver förklaras. Man gör tillsammans och lär sig samtidigt hur en viss aktivitet fungerar. Det skadar inte att stå upp.

Cirkelträningspass

Syftet med ett *cirkelträningspass* är individuell mängdträning och viss träning av uthållighet och kondition. Precis som cirkelträning på gymmet är läscirkelträning uppbyggt kring olika stationer, ca 4–6, där olika delar av läsförmågan tränas, och alla de fyra språkfärdigheterna kan aktualiseras.

Material och innehållsligt fokus för cirkelträningen kan med fördel spegla de moment man gör under litterariseringspassen. Man kan också lägga in andra aktiviteter som passar bra för just cirkelträningen.

Cirkelträningen sker med fördel i elevpar. När den ena eleven tränar så peppar den andra och/eller räknar antalet repetitioner. Antalet *ronder* (set på gymspråk) och *repetitioner* (reps på gymspråk) noteras i ett individuellt protokoll (som på gymmet). Läraren leder aktiviteten i sin helhet, förklarar aktiviteterna före start, har ett stoppur och en visselpipa eller liknande som signalerar när det är dags att byta aktivitet (eller station). Vid varje station gör eleverna 3–4 ronder. Varje rond är 30–40 sekunder. När tiden gått blåser läraren i visselpipan eller klingar i klockan. Eleven fyller i protokollet och den andra eleven i paret gör sin rond, om inte aktiviteten innebär att båda eleverna tränar samtidigt.

Ett cirkelträningspass som har fyra stationer där varje elev i paret gör tre set om 40 sekunder tar ca 20 minuter (inräknat protokollskrivande), och är det fem stationer tar det ca 25 minuter. Passet kan ta lite längre tid första gången då upplägget behöver förklaras i steg. Men liksom i litterariseringspassen kan eleverna lära sig

medan aktiviteterna pågår. Det kan vara två eller tre par elever som tränar parallellt vid varje station.

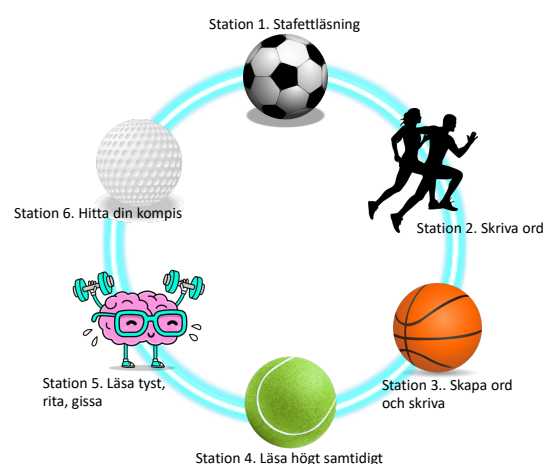
Stationernas aktiviteter får gärna vara sådana som eleverna känner igen från litterariseringspass eller teknikträningen eller varianter på dessa. Det stödjer ett högt tempo i arbetet. Nedan följer ett exempel på ett cirkelträningspass.

Station 1. Stafettläsning. Eleverna i ett par läser vartannat ord från vänster till höger på pappret (t.ex. från Fonemsystemet 2.2.1). Instruktion till eleven: var noga med att läsa rätt, den andra eleven läser nästa ord när den första eleven läst sitt ord färdigt.

40 sek. x 4

Efter varje rond noterar eleverna vilket det sista ordet var som de läste, i protokollet.

Station 2. Skriva ord snyggt och snabbt (alt. skriva bokstäver). Eleverna skriver ordet (bokstaven/bokstäverna) så fint de kan på förberedda linjerade papper, och så många gånger de kan. Båda eleverna skriver här samtidigt på var sitt papper. Instruktion: Rond 1 – skriv ordet som står på lapp 1 så fint du kan och så många gånger du kan. Rond 2 – skriv ordet så många gånger du kan. Rond 3 – skriv ordet så fint du kan och så många gånger du kan. Rond 4 – skriv ordet så många gånger du kan.

40 sek. x 4

Figur 2. Exempel på cirkelträningspass med sex aktiviteter

Efter varje rond ringar eleven in det ord som blev finast av sin parkompis ord och skriver in hur många gånger parkompisen skrev ordet (i parkompisens protokoll).

Station 3. Skapa ord och skriva. Eleverna får ett ord som de ska skapa så många nya ord av som möjligt, som de skriver ned på pappret. För de fyra ronderna får eleverna två ord – rond 1 och 2 ägnas åt det första ordet. Rond 3 och 4 åt det andra. Varje gång eleverna skrivit ned ett nytt ord gör de båda tre hopp upp i luften.

40 sek. x 4

Efter varje rond antecknar eleverna det sammanlagda antalet hopp de gjort i protokollet.

Station 4. Läsa högt samtidigt. Eleverna får samma lista med ord som vid station 1. Nu ska de läsa högt samtidigt. Varannan rond ska de stå på ett ben.

40 sek. x 4

Efter varje rond antecknar eleverna vilket det sista ordet var som de läste, i sina protokoll.

Station 5. Läsa tyst, rita, gissa. Eleverna får små lappar med ord. Den ena eleven tar en lapp och läser tyst och ritar sedan det som står på lappen. Den andra eleven gissar vilket ord det är. Under rond 2 växlar eleverna roll.

40 sek. x 4

Efter varje rond antecknar eleverna hur många ord de hann med i protokollet.

Station 6. Hitta din kompis. Läraren har förberett lappar med 3 ord på varje (från samma material som använts i station 1 och 4). Orden på lapparna varierar men finns i dubletter. Läraren väljer hur många par det ska finnas för varje omgång. Man kan också variera antalet ord som står på lapparna. Det gäller att hitta paren som hör ihop. Lapparna ligger från början upp och ner. När rondan börjar vänder eleverna upp lapparna och börjar läsa orden.

40 sek. x 4

Exempel:

Rond 1. 5 par (10 lappar) med 2 ord på varje lapp.

Rond 2. 5 par (10 lappar med 3 ord på varje lapp.

Rond 3. 10 par (20 lappar) med 1 ord på varje lapp.

Rond 4. 10 par (20 lappar) med 3 ord på varje lapp.

Efter varje rond antecknar eleverna hur många par de hittade i protokollet.

Teknikträningsspass

Teknikträningsspass syftar till att vässa tekniken. Inledningsvis är den huvudsakliga tekniska träningen riktad mot samordning genom körläsning. Det är då lämpligt att använda ett material som inte är svårt att avkoda för eleverna (t.ex. 1 Merisola). När själva tekniken fungerar kan man gå vidare till mer krävande listor.

Andra övningar som skärper tekniken är rytmiserad läsning av olika slag. Man kan till exempel läsa två ord snabbt och stanna på det tredje (~ ~ - ~ ~ - ...) och sedan

vända rytmen (– ∪ ∪ – ∪ ∪ ...) för att därefter läsa orden i ett jämnt tempo. Man kan också alternera lång och kort (∪ – ∪ – ... därefter – ∪ – ∪ ... och därefter ∪ ∪ ∪ ∪ ...). Detta har effekten att avkodningshastigheten efterhand ökar. Det är lämpligt att använda enstaviga ord till en början. Här är ett exempel baserat på ord ur 2.1.7.

–	∪	∪	–	∪	∪	–	∪	∪	läs först denna rytm x 2
∪	∪	–	∪	∪	–	∪	∪	–	läs sedan denna rytm x 2
∪	–	∪	∪	–	∪	∪	–	∪	läs sedan denna rytm x 2
∪	∪	∪	∪	∪	∪	∪	∪	∪	läs jämn rytm (lite snabbare)
Jan	bit	båt	bål	Jon	bo	bi	bar	bor	
bår	hår	håg	bod	bet	våp	bil	bin	mil	

Och här är ett exempel på alternerande rytm med ord tagna ur 2.1.8.

–	∪	–	∪	–	∪	–	∪	läs först denna rytm x 2
∪	–	∪	–	∪	–	∪	–	läs sedan denna rytm x 2
∪	∪	∪	∪	∪	∪	∪	∪	läs jämn rytm (lite snabbare)
bär	bur	ber	bar	bor	bud	par	jul	
nät	nu	tåg	här	där	har	dag	tig	

Individuell mängd-/konditionsträning

Individuell mängd-/konditionsträning är mycket viktig för att eleven ska få en god läsutveckling. Att sitta still och läsa en stund, antingen från listor eller i läseboken är goda aktiviteter beroende på vilket stadium eleven befinner sig. Läraren iscensätter detta. Helst ska det ske som en gemensam aktivitet, där alla elever sitter och läser samtidigt, antingen tyst eller halvhögt (ofta kallat mummelläsning). Den centrala förmågan här är att kunna göra detta själv. Men att göra det samtidigt om än var för sig har en gynnsam effekt på inläringen.

REPETITION MED INTERVALL

Färdighetsträning bygger på repetition. Dels gäller det i mikroperspektivet då man genomför moment som innehåller ett antal repetitioner under en bestämd tid. Dels gäller det hur man sprider ut själva passen i tid. Det är välkänt att inläring gynnas av att repetitionen anpassas efter den så kallade glömskekurvan.⁹ Man repeterar på ett sätt som motverkar glömskekurvan. För de aktiviteter som diskuteras här föreslås att man schemalägger den tillgängliga undervisningstiden på ett sådant sätt att man varje dag kan återkomma till den tränade aktiviteten åtminstone en gång, gärna två gånger. Det betyder till exempel att man genomför ett litterariseringspass på morgonen och en repetition av huvudinnehållet strax före lunch. Det betyder

⁹ Ebbinghaus (1885).

också att man använder överlappande material i litterariseringspasset och cirkelträningsspasset, även om träningsformaten är delvis annorlunda. Ett tredje sätt att få in ett tillfälle till repetition är att engagera den pedagog som leder fritidsaktiviteter på eftermiddagen att genomföra något repetitionsmoment. Exempelvis kan eleverna få visa vad de har arbetat med under förmiddagen på ett konkret sätt. Slutligen kan man skicka med eleverna repetitionsblad att läsa igenom eller läsa högt ur för sina föräldrar som en form av läxa.

PLANERING FÖR EN UNDERVISNINGSVECKA

Det är nu dags att ge ett exempel på hur en skollovsvecka med intensiv färdighetsträning i läsning kan se ut. Vi har tidigare understrukt att *Automatisering 1* är ett delmaterial och endast täcker in en del av läsförmågans komponenter. Undervisning under skollovet behöver därför innehålla också andra undervisningspass, aktiviteter och material, som riktar in sig mot högläsning, läsförståelse, tyst läsning, bokprat, ordförrådet, skrivande, gemensam och individuell läsning av skönlitteratur och sakprosa (faktatexter av olika slag).

Rubriken som passar för exemplet som följer här är: "Så här tänkte vi göra", och då avses forskargruppens samarbete med några kommuner/skolor. Vi har hämtat inspiration från kommuner som haft olika typer av läslovsskolor tidigare.

Det blåmarkerade i figuren är sådant som täcks in av *Automatisering 1*.

	måndag	tisdag	onsdag	torsdag	fredag
8.00	8.00–8.30	8.00–8.20	8.00–8.20	8.00–8.20	8.00–8.20
8.15	Introduktion till läsovet Starta läsmysteriet el. temat (t.ex. höst, spöke)	Strukturerad högläsning el. tyst läsning	Strukturerad högläsning el. tyst läsning	Strukturerad högläsning el. tyst läsning	Strukturerad högläsning el. tyst läsning
8.30	8.30–8.50	8.20–8.45 Litterari-seringspass	8.20–9.00 Läsmysteriet eller temaaktivitet	8.20–8.45 Litterari-seringspass	8.20–9.00 Läsmysteriet eller temaaktivitet
8.45	Strukturerad högläsning el. tyst läsning				
	8.50–9.15				
9.00	Litterari-seringspass	8.45–9.30 Läsmysteriet eller temaaktivitet (höst)	9.00–9.30 Litterari-seringspass inkl. teknik-träning (intro till nya aktiviteter)	8.45–9.30 Läsmysteriet eller temaaktivitet (höst)	9.00–9.30 Litterari-seringspass inkl. teknik-träning (intro till nya aktiviteter)
9.15	9.15–9.35 Fruktstund/ liten smörgås				
9.30	9.35–10.15	9.30–9.50	9.30–9.50	9.30–9.50	9.30–9.50
9.45	Cirkelträningspass	Fruktstund/ liten smörgås	Fruktstund/ liten smörgås	Fruktstund/ liten smörgås	Fruktstund/ liten smörgås
10.00	Instruktion	9.50–10.15	9.50–10.30	9.50–10.15	9.50–10.30
10.15	Cirkelträning i par, 4–6 stationer	Skrivträning	Cirkelträning i par, 4–6 stationer	Skrivträning	Cirkelträning i par, 4–6 stationer
10.30	10.30–11.15	10.15–11.00	10.30–11.00	10.15–11.00	10.30–11.00
10.45	Skolbiblioteket, inkl. förflyttning	Tema (höst, spöke, skörd)	Ordförråd och ordarbete	Tema (höst, spöke, skörd)	Avslutning ordförråd och ordarbete, faktatext
	Visning	Ordförråd och ordarbete	Ordförråd och ordarbete	Ordförråd och ordarbete	
	Presentation av böcker, bokprat	Faktatext, inkl. listor med relevanta ord	Faktatext	Faktatext, inkl. listor med relevanta ord	
11.00		11.00–11.15	11.00–11.15	11.00–11.15	11.00–11.15
		Rast med frukt	Rast med frukt	Rast med frukt	Rast med frukt
11.15	11.15–11.30	11.15–11.45	11.15–12.00	11.15–11.45	11.15–11.45
	Rast m. frukt	Bokprat, t.ex. med bibliotekarie	Skolbiblioteken	Bokprat och egen läsning	Avslutning läsmysteriet el. tema
11.30	11.30–11.50	11.45–11.55	Egen tyst läsning	11.45–12.00	11.45–12.00
	Litterari-seringspass	Teknikträning			
11.45	11.50–12.00	11.55–12.00			
	Avslutning, något med läsmysteriet eller temat	Hej då			
12.00	L	U	N	C	H
13.00–	Språk-stärkande insatser med intensivträning i svenska	Språk-stärkande insatser med intensivträning i svenska	Språk-stärkande insatser med intensivträning i svenska	Språk-stärkande insatser med intensivträning i svenska	Språk-stärkande insatser med intensivträning i svenska

Figur 3. Exempel på veckoplanering

Referenser

- Aldrin, M., & Persson, A. (2011). Rydaholmsmetoden – förtjänster och kritiska punkter. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lnu:diva-22608>
- Ebbinghaus, Hermann (1885). *Über das Gedächtnis*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot
- Görling, W., & Philip, J. (2012). Lästräning med BRAVKOD - en intervention. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lnu:diva-21140>
- Grossman, Paula, & Riad, Tomas. 2020. *Latinisering – diagnostisering och intervention i sva på språkintröduktion*. Prosodia och Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet. <https://media1.intensivsvenska.se/2020/12/Grossman-Riad-Latinisering-2020.pdf>
- Riad, Tomas. 2025. Avkodningsträning för andraspråksläsare. *Läs- och skrivsvårigheter & Dyslexi*. Svenska Dyslexiföreningen 2025, nr 2, 6–12.
- Seymour, P. H. K., Aro, M., Erskine, J. M., & collaboration with COST Action A8 network. 2003. Foundation literacy acquisition in European orthographies. *British Journal of Psychology*, 94(2), 143–174. <https://doi.org/10.1348/000712603321661859>
- Vallin, Mirjam & Tomas Riad. 2020. *Läs- och uttalsprotokoll*. SKRIVS 25. Intensivsvenska, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet. https://media1.intensivsvenska.se/2020/09/Intensivsvenska_Las_och_uttalsprotokoll_SKRIVS_25_2020.pdf
- Volodina, E., & Kokkinakis, S. J. (2012). Introducing the Swedish Kelly-list, a new lexical e-resource for Swedish.
- Wendick.se*. (n.d.). Wendickmodellen. Retrieved 17 September 2019, from <https://www.wendick.se/>
- Witting, M. (2005). *Wittingmetodens idébakgrund*. Ekelunds Förlag.